

Költői regény – regényi költő

Szitár Katalin: *A regény költészete – Németh László*
Argumentum, Budapest, 2010, 158 l.

Szitár Katalin kismonográfiája Németh László három regényéről komoly elméleti, narratológiai és irodalomtörténeti tétellel bír. A *Bűn*, az *Iszony* és az *Irgalom* elemzései egyrészt a nem strukturalista narratológia megalapításába ágyazódnak, amely a regényt mint megnyilatkozást a szó diszkurzív poétikájának elméletébe csatornázza. Másrészt olyan új értelmezési horizontot nyitnak, amelyben nem egyszerűen realista, monologikus regényírói hagyomány fenntartója Németh László irodalomtörténeti besorolása. Ez pedig elvezet egy nem a társadalmi típusra épülő realizmushoz.

A monográfia arányos felépítése abból fakad, hogy nem az összes regényt dolgozza fel, hanem három regény kapcsán beszél a többről, és ebbe van beledolgozva alapos háttérkutatás eredményeül Németh László kulturológusi értekező munkássága. Ez egy olyan koherens alkotói-, szellemi portrét eredményez, ami teljességgel meggyőző annak ellenére (illetve azzal együtt), hogy a kurrens szakirodalommal szembe menő, mondhatni nem divatos fogalmakkal operál. A három műelemző fejezetet két bevezető és egy lezáró fejezet fogja közre. Az első fejezet az irodalomelméleti bevezetés, mely nem az elbeszélés szerkezetével, hanem a regény nyelvvalapító, költői megnyilatkozásával foglalkozik. A második fejezet az irodalomtörténeti kontextust teremti meg szemben a kánon ironikus vonulatával. A lezáró fejezet az az etikai dimenzió felé nyit. Ezen belül a három regény elemzése három fejezetet alkot, amely megfelel a szokásos diszkurzív poétikai elemzési módszertannak, a keretfejezetek azonban nagyban meghaladják ennek az utóbbi tizenöt évben szépen kibontakozott irodalomelméleti iskolának a kereteit. Nem egyszerűen egy szinkrón elemzési módszerként funkcionál a potebnyai, orosz formalista eredetű kiterjesztett metaforaelmélet, hanem olyan diakrón narratológiai és irodalomtörténeti alternatívát alapol meg, amely a posztstrukturalista kánonnak alternatíváját képezheti.

Az első fejezet irodalomelméleti hálózatba rendezi Németh László egyedi regénymodelljét, amely a regényhős cselekvése, mint személyiséggé avató létszerű esemény felől értelmezhető. Bármennyire is idegen a posztmodern nyelvi megelőzöttség és ironikusság kánonjától, amely ellentmondást értelmezően tárja fel a tanulmány. A bahtyini belső dialogikusság, hogy minden megértés egyben önmegértés és fordítva, Ortega y Gasset Németh által is elemzett tudatkritikájához kötődik (11): „a személy egzisztenciális cselekvések összessége, pontosabban folyamata, mely alkotás, életalkotás és önalkotás”. A tett tudati leképeződése és az egzisztenciáról való tudás közötti eltérés, feszültség generál nyelvet. Ez logikusan kapcsolódik Ricoeur „narratív identitás” fogalmához, mely könnyed természetességgel vezet Kovács Árpád diszkurzív metaforájához, illetve Potebnya elméletéhez, miszerint minden szó eredetileg metafora volt. A metaforaképzés e szerint az ember antropológiája, és „Németh László regényírása, mint a tett személyes szemantikájának visszaállítására irányuló kísérlet, mely nem a reflexív tudatba, hanem az elbeszélői vagy

a történetalkotó jelenlétbe helyezi a tevékenységet.” (12.) Tehát nem a langue, hanem a parole szintjén zajlik a regény strukturalista, formalista vizsgálata a hermeneutika eredményeit szintetizálva: „A megnyilatkozás aktusa eseményé teszi a szó kimondását, miáltal személyközi viszonyokat létesít s a tudatot működésre inspiálja” (17.) Ami a beszédben az intonáció, a regényben a nem verbalizált, személyes jelentés entimémája, a ’lélekben maradt’ jelentést a szavak hangsorának költői szemantikai elemzése hivatott feltárni.

A kötet második fejezete egy olyan alternatív irodalomtörténeti vonulatot tár fel, ami Németh 19. századi, klasszikus kötődését mutatja, és ennek a személy- és tetteközpontú szemléletnek az iróniával való kapcsolatát átértelmezi. Ehhez de Manból indul ki a gondolatmenet, aki szerint Sterne a példája a megkettőződött, reflektív tudatnak, lévén az ironia az inautentikus tudat retorikai alakzata (26.). Csakhogy ez nem oldja meg az elidegenedettséget, távolságot tartva a szereplőtől, ezért Németh Lászlónál a szenvedés és az azzal való részvét áll a középpontban, meghagyva a személyiség integritását. Másrészt a formával szemben, az autonóm művészettel szemben a mesterkélttség vádja merül fel Németh részéről. Szerinte Gide-nél túl sok a technika, a modorosság. Amit valóban tovább visz a harmincas évekbe Németh László művészete, az tehát nem a realizmus, hanem az írástudó felelősségének vállalása a szerzői szintre átvitt iróniával. Ehhez az Ariosto, Cervantes, Rabelais, Montaigne irodalomtörténeti vonulat ad támasztékot Szitár Katalin érvelésében: „az ironia helyét, funkcióját a személy (tapasztalat szubjektuma) és az ész (a kogníció alanya) szembenállásaként ragadja meg”. És ez valóban koherens a történetből, szóból, személyiségből motivált elbeszélés modelljével. Az elbeszélői iróniát a költői szöveg írja fölül, a bolondság bölcsessége a szerző szintjén jelenik meg, amely „a létszerűből eredeztetett intellektualitás, melynek iróniája a »művelt« nyelvezetnek szól”. (31.) „Az ironikus beszédmód ugyanis náluk nem világkép, hanem elbeszélői eljárás, episztemológiai kritika is [...], de még inkább a (saját) tudat kritikájára, mely a »saját nyelv« rejtőzködő idegen sablonjainak kritikájával társul”. Ezért a nem tudás, a hiány, az elbeszélhetetlenség tapasztalata teremt diszkurzívát, és az elbeszélés a nyelvváltást, a tudatkritikát kell kidolgozza. Ez a léttapasztalatra alapozódó elbeszélői gondolkodás tehát az irodalom nem-ideologikus hagyományával áll dialógusban – Szitár Katalin meggyőző érvelése szerint.

A *Bűn* elemzése Max Scheler etikai filozófiájához vezet, ami a bűnt mint egzisztenciális hiányt értelmezi, és nagyban hozzájárul a Németh László-i éthoszhoz, a tudat belső dialogikussága és a nyelv elégtelensége tételével együtt. A miméziselv és formaelv dichotómiájának meghaladása a jelentésalkotás nyelvi feltételeinek megragadására irányul. Nem polifonikus a regény, a hősöknek saját metaforikus körei vannak. Ezzel szemben az *Iszony*ban a halált okozó tett nem minősül bűnnek. Az iszony mint a biológikum elutasítása azáltal szervezi az elbeszélést, hogy a tett (a férj halálának okozása) érthetetlen, és ez igényli az elbeszélést. A realizmus tehát a belső valóságot illető valóságosítást jelenti. Az iszony maga az a szó, aminek a regény a kifejtése, élő metaforává tétele. Erre az pierce-i szemiotika index kifejezését használja a tanulmány.

A három regény úgy alkot szerves gondolatmenetet, hogy nem merülhet fel a kérdés, hogy miért épp ez a három a téma. A mentális cselekvés indexeként az ásás szerepel már a *Bűn* elemzésében (66. oldal), de az *Iszony* kapcsán jutunk el elméleti dedukcióhoz: „Az »iszony« szó az elbeszélői szöveg megelőzőttségére mutató index: a *szó megelőzi az elbeszélést*: belőle fejlik ki Nelli és Sanyi története – Nelli elbeszélésében” [kiemelés tőlem: K. E.]. Ez természetesen nem általában vonatkozik minden szóra, hanem csak arra a bizonyos élő metaforára, ami a szöveget szervezi, és a személyiség feltételül szolgál. Rendkívül fontos, és csak lábjegyzetben szerepel szerényen, hogy itt nem a szüzsé visszahozásáról van szó, hanem a történetnek adott új értelmet Németh László prózája (89. oldal, 37-es lábjegyzet). Nelli énelbeszélése belső dialógushoz vezet, amelynek kapcsán szintén etikai-filozófiai tanulság következik: a karteziánus tudatfogalom kritikája kapcsán Nietzsche, Spengler, Ortega és Freud alapján. A belső másik pedig a szeretetlenség külső másik viszonylatában képeződik, képeződne (a perszonalizáció szerint is), amelynek hiánya a Németh-regények alaphelyzete. Hogy a „a szeretet mint szubjektumlétesítő esemény, csak mint létviszonyként értelmezhető”, az *Irgalom* című regény elemzésének alaptézise lesz.

Itt fogalmaznám meg egyetlen kritikámat. A főszereplő édesanyja várakozik fogásból hazatérő férjére, ami alatt hímzésből, varrásból igyekszik fent tartani magát. A motívum hangsorának a szövegben való polimorf megjelenése az értelmet dekonstruálja: hogy Ágnes apjától azért lopták volna el az óráját, mert nem volt begombolva a felöltője, és a gomb hangsor megjelenik a feleség replikájában (goromba, gondoltam, megmondom), illetve Ágnes szövegében a gubanc is mind a nem begombolt felöltő miatt a g-o-m-b hangok kombinációit sugallja. Gilbert Edit 2004-es kritikája a Kovács Árpád-iskola megjelenésekor már felveti, hogy az ilyen hangsorok felismerése talán egyéni olvasási eredmény (Alföld 2004/4.). A hiátus, az entiméma ilyen megszólaltatása ingoványos talajnak tűnik, jellegzetesek a diszkurzív poétikás túlkapások, a szövegtől való túlságos messzire menetel a befogadói jelentésadáshoz. Érdekes, hogy ami finoman, a szöveg közelében maradván meggyőző, megvilágító erejű összefüggés feltárása, ugyanaz túlzásba víve, a szövegen végigvezetve – mondjuk néhány hang megjelenését tetszőleges sorrendben – épp ellenkező hatást ér el.

Szitár Katalin Németh-monográfiája sokkal kiegyensúlyozottabban, koherensebben állítja össze és hozza közös nevezőre a filozófiai, etikai, irodalomelméleti, pszichoanalitikus, kultúratudományi elméleti hálózatot a Németh László-életmű vizsgálati keretében, amelyben megtalálta azt a filozófiai kulcspontot, ami valódi összefüggést teremt Potebnya, Lotman, Bahtyin és a kortárs elmélet között, és érvényesíti máig ható fontosságát a formalista, strukturalista alapú narratológiának, szemiotikának. Ez pedig nem más, mint a perszonalizáció, amely a késő modern dialogicitás szerkezeti szintjéről a szubjektum belsejébe helyezését az epikaértés és -korszakolás achillesi pontja lehet.

Korda Eszter